

OVER DE OUDE BEGRAAFPLAATSEN IN DRENTHE,

BIJZONDER OVER

DE HUNEBEDDEN,

DOOR

Dr. D. LUBACH.

Het vroegere landschap, thans de provincie Drenthe, is onder de gewesten van ons land wellicht dat, wat het minst algemeen bekend is en in het dagelijksch leven het minst genoemd wordt. Toch bezit het zeer veel belangrijks en treft men er veel aan, wat elders niet of niet in die mate wordt gevonden: — oude toestanden, die elders verdwenen zijn of waarvan men hier en daar nog slechts flauwe sporen vindt, — eigenaardigheden van land en volk, die de aandacht van den oudheid- en volkenkundige overwaardig zijn, en dat wel des te meer, omdat ook in Drenthe, evenals overal, alle oorspronkelijke, krachtig uitgedrukte individualiteit langzamerhand afgeslepen wordt, en het dus te voorzien is, dat die eigenaardigheden, bepaaldelijk die, welke volks-eigenaardigheden zijn, binnen een niet zeer lang tijdsverloop zullen verdwijnen.

Drenthe bestaat nog voor een aanmerkelijk gedeelte uit ongecultiveerden heidegrond. Dit is eene van de bijzonderheden dier provincie, die wel 't meest algemeen bekend is, maar tevens het minst uitlokt om met haar nadere kennis te maken. Ten onrechte evenwel. Want ook de heide, hoe eentoonig op den duur, bezit hare schoonheid, en oefent op ieder, die de natuur in hare oorspronkelijke, onveranderde

gedaante lief heeft, een machtigen indruk uit. Wat daarentegen minder algemeen bekend is, is de liefelijke schoonheid van vele echt Drentsche dorpen, die, ieder van zijn "esch" of bouwackers omgeven en door soms vrij zwaar geboomte overschaduwde, over het "veld" ¹ verstrooid liggen, en wier met riet gedekte boerenwoningen en stulpen op zoo schilderachtige wijze afwisselen met boomen en boomgroepen, dat men er zich niet over verwondert, dat vele landschapsschilders dáárheen komen om bouwstoffen voor hunne kunstwerken te verzamelen.

Intusschen, — heidevelden en schilderachtig gelegen dorpen vindt men ook elders. Ditzelfde is mede het geval met zekere voorwerpen, die men in Drenthe op vele plaatsen op de heide aantreft, te weten de grafheuvels of *tumuli*. Maar wat aan Drenthe meer bijzonder eigen is, zijn de opeenstapelingen van groote, soms ontzaggelijk groote steenklompen, die men er op onderscheiden plaatsen aantreft. Eenige er van ontwaart men reeds op vrij verren afstand. Nadert men zulk een steenhoop, dan bemerkt men weldra, dat de steenen, waaruit hij bestaat, niet zoo maar in 't wild weg op elkander geworpen zijn, maar dat men een door menschenhanden vervaardigd ruw bouwwerk voor zich heeft. Die steenhoopen zijn de, mijnen lezers althans bij naam wel bekende Hunebedden. — Vooral des avonds of des nachts, wanneer de duisternis de heide overdekt, en men slechts met behulp van het witte zandspoor de richting vinden kan, die men nemen moet om niet op de vlakte te verdwalen, — dan maken die steenhoopen, wanneer zij zich op den top van een heuveltje tegen de lucht afteekenen, een vreemden indruk. Menige Drenth gaat dan ook, als 't anders kan, liefst niet op dezen tijd het pad, dat langs zulk een hunebed loopt, en werpt er slechts zijdelings een wantrouwenden blik op, zoo hij er toch toe genoodzaakt is.

Over deze hunebedden wensch ik thans eene beknopte beschouwing te leveren. Ik zal te dien einde:

- 1°. ze kortelijk beschrijven;
- 2°. een denkbeeld geven van dergelijke bouwwerken in andere streken en landen;
- 3°. de vragen trachten te beantwoorden: welke is de beteekenis der Drentsche hunebedden en wie zijn daarvan de stichters?

¹ Veld heet in Overijssel en Drenthe de heide of het veen.

4°. de herkomst der steenen, waaruit zij bestaan, en de wijze waarop men ze op elkander heeft gebragt, in korte woorden niteenzetten.

Ik heb zoo veel mogelijk de hunebedden door eigen aanschouwing getracht te leeren kennen. Overigens zijn vooral WESTENDORP, JANSSEN, ACKER STRATINGH en ALI COHEN mijn gidsen geweest ¹, behalve eenige anderen; die later zullen worden aangehaald. Voor de Duitsche hunebedden gebruikte ik vooral WESTENDORP en KLEMM ², voor de Bretonsche OLIVER ³, voor de Engelsche WRIGHT ⁴, JEWITT ⁵ en wederom OLIVER ⁶.

I.

Wil men zich van een hunebed al aanstonds een denkbeeld vormen, dan stelle men zich voor twee rijen groote steenklompen of keijen, die (de rijen namelijk) eene ruimte van 1 tot 2 meters tusschen zich hebben liggen, en op welke eenige nog veel grootere steenen zoo rusten, dat de bedoelde ruimte daardoor als door een dak overdekt wordt. De eerst bedoelde steenen noemt men *zijsteenen* of *steunpilaren*, — de andere, die op deze liggen, *deksteenen*. Deze laatste zijn zoo geplaatst, dat elke deksteen rust op twee tegen elkander overstaande zijsteenen, of op vier, die twee aan twee tegen elkander overstaan, of op twee steenen van de eene rij en eene van de andere. Aan elk uiteinde van een ongeschonden hunebed vindt men nog een steen, in vorm en vaak ook in grootte overeenkomende met de zijsteenen. Men noemt die

¹ N. WESTENDORP, Verhandeling over de hunebedden, Haarlem, 1815; 2e uitgave, Groningen 1822.

L. J. F. JANSSEN, Drenthse oudheden. Utrecht, 1848.

G. ACKER STRATINGH, Aloude staat en geschiedenis des vaderlands, 2e deel. Groningen. 1849.

L. ALI COHEN, de Hunebedden, uit een oudheidkundig en vooral uit een geologisch oogpunt beschouwd. In: Mededeelingen uit het gebied van natuur, wetenschap en kunst; 1e deel. Groningen 1844.

² G. KLEMM, Handbuch der Germanischen Alterthumskunde. Dresden, 1836.

³ S. P. OLIVER, The Dolmen mounds and Amorpholithic Monuments of Brittany. In: The Quarterly Journal of Science, January and October 1872 and April 1873.

⁴ TH. WRIGHT, The Celt, the Roman and the Saxon. London 1861.

⁵ LLEWELLYN JEWITT, Grave-mounds and their contents. London, 1870.

⁶ S. P. OLIVER, Megalithic Structures of the Channel Islands. In: The Quarterly Journal of Science, April 1870.

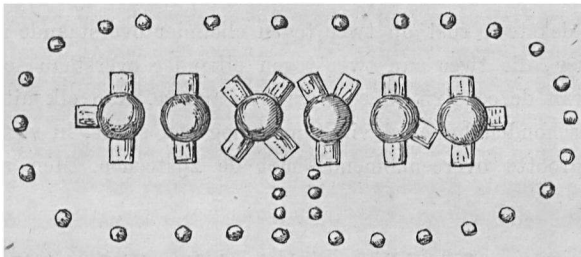
twee steenen *sluitsteenen*. Zij helpen soms de beide uiterste deksteenen dragen, doch zijn ook dikwijls daartoe te laag, terwijl zij in andere gevallen ook wel niet, of niet meer, onder de deksteenen staan, maar op eenigen afstand.

Sommige hunebedden bezitten daarenboven een zoogenaamde *voorpoort* of *portaal*. Deze bestaat uit twee rijen steenen, kleiner dan de zijsteenen van het hunebed, waartoe de voorpoort behoort; die beide rijen maken een rechten hoek met een der lange zijden van het hunebed. Deksteenen vindt men bij de Drenthsche voorpoorten niet, maar in Duitschland schijnen er hier en daar bewaard te zijn gebleven ¹.

Bovendien zijn verscheiden hunebedden omgeven van *steenkringen*, bestaande uit zware keijen of steenklompen, die op gemiddeld 2 schreden afstands van elkander geplaatst zijn, en die een vierkanten of ovalen kring vormen, tusschen welken kring en het hunebed zelf eene ruimte van ongeveer drie schreden breedte gelegen is.

Onderstaande figuur geeft eene schets van zoodanig hunebed. De

Fig. 1.

Grondteekening van een hunebed.

vierkanten verbeelden de zijsteenen, 8 in de eene, 7 in de andere rij; bovendien ziet men aan elk einde een, mede door een vierkantje aangeduiden, sluitsteen. De grootere cirkels stellen de op de zijsteenen rustende 6 deksteenen voor. Ook een voorpoort, bestaande uit twee rijen steenen, elke van drie, is aangeduid, en ten laatste een steenkring, die het geheele hunebed omgeeft.

De zij- en sluitsteenen van een hunebed zijn van onderscheiden vormen, doch meest aan de binnenzijde, d. i. waar de beide rijen naar elkander toegekeerd zijn, vlakker dan aan den buitenkant, waar zij

¹ ACKER STRATINGH. I. I. bladz. 46.

ruw en vormloos zijn; vaak hellen zij ook eenigzins binnenwaarts over. De deksteen en zijn vlakken ruw en oneffen, of afgerond, soms op eene wijze, die kussenvormig kan genoemd worden. De ondervlakte daarentegen is doorgaans vlak, niet zelden zóó vlak en effen, dat men de gedachte niet van zich afweren kan dat zij eenigermate bearbeid zijn. Enkele deksteen en, zooals die van een der hunebedden te Buinen (zie fig. 7), zijn zoowel van boven als van onderen vlak.

De beide rijen zijsteen en laten doorgaans, zoo niet altijd, aan het eene einde eene grootere ruimte tusschen zich, dan aan het andere, en loopen dus niet evenwijdig. Indien de richting van het hunebed O. W. is, vindt men steeds de grootste tusschenruimte aan het westelijke uiteinde, — in andere gevallen toch altijd aan dat uiteinde, dat 't meest westelijk gelegen is. Daar is dan ook het hunebed steeds het breedst en vindt men de grootste deksteen en.

Het aantal der deksteen en en zijsteen en verschilt aanmerkelijk. Het grootste aantal zijsteen en bezit het groote hunebed te Borger, te weten 25; dat der deksteen en bedraagt bij dit en eenige andere hunebedden 10. De kleinste hunebedden hebben slechts twee zijsteen en met één deksteen (een hunebed te Exlo, gemeente Odoorn, en een ander te Drouwen, gemeente Borger,) of vier zijsteen en en twee deksteen en (Annen, gemeente Anlo).

De onderste, platte vlakte der deksteen en is gemiddeld 1 meter boven den grond, vaak minder; de breedte tusschen de twee rijen zijsteen en bedraagt, gelijk ik reeds zeide, van 1 tot 2 à 3 meters. De tusschenruimten tusschen de sluitsteen en van iedere zijde is verschillend, — doorgaans, gelijk JANSSEN opmerkt, zoo groot, dat er een volwassen mensch tusschen door kan kruipen.

De steen en zijn van denzelfden aard als die, welke men in Drenthe als "veldsteen en" overal in den bodem aantreft, — meest van grof- of fijn-korrelige graniet. De kleur is meestal grijs, soms ook rood. — In sommige dier steen en zijn kleine kuiltjes geboord. Dit ziet men o. a. bij een hunebed op 400 schreden afstand van Emmen, waar men in een der steen en drie langwerpige kuiltjes vindt, ter diepte van 1 centimeter, die in eene regte lijn op 2 à 3 centim. afstand van elkander gelegen zijn. Dergelijke kuiltjes ziet men ook in de steen en van sommige Duitsche hunebedden.

Minstens twee vijfden der Drentsche hunebedden liggen in eene ver-

dieping of kuil, die zich bevindt in een heuveltje, dat zich boven de oppervlakte van den grond verheft. De deksteen en soms gedeeltelijk ook de zijsteen steken dan boven den rand van dien kuil uit (fig. 2).

Fig. 2.

Hunebed in een heuvelkuil. (Doorsnede.)

Wat de geographische richting der hunebedden betreft, vroeger gaf men op, dat deze altijd oost-westelijk was. JANSSEN heeft evenwel bevonden, dat zij bij 15 is O. W., bij 2 N. Z., bij 24 N. W. — Z. O., bij 6 N. O.—Z. W., bij 2 N. W. t. W.—Z. O: t. O., bij 1 eindelijk N. O. t. O.—Z. W. t. W.

Zoo doen zich de hunebedden thans voor, voor zoo ver zij zich namelijk in betrekkelijk ongeschonden toestand bevinden. Want minder de vernielende hand des tijds, dan die des menschen, heeft een groot aantal er van geschonden, en nog veel meer geheel vernield en doen verdwijnen. Vroeger toch werd in Drenthe een veel grooter aantal hunebedden aangetroffen, dan thans, nu dat aantal *vier en vijftig* bedraagt. WESTENDORP, die zijne verhandeling over de hunebedden 't eerst in 1815 uitgaf, geeft op, dat een aantal hunebedden nog sedert den tijd van L. SMITS, den schrijver van de *Schatkamer der Nederlandsche Oudheden*, vernietigd en weggevoerd zijn geworden, en ACKER STRATINGH deelt mede, dat "nog in onzen leeftijd, zoo veel men weet, vier hunebedden geheel gesloopt zijn, gelegen te Eeze, Exlo, Ide en op de heide van Steenwijk, nabij het Friesche dorp Finkega." ¹ Maar reeds van oude tijden af is dit vernielingswerk begonnen. Dat reeds in de eerste tijden des christendoms hier te lande, toen men steenen kerken begon te bouwen, de steenen van hunebedden daartoe gebezigd zijn, kan met vrij veel zekerheid worden aangenomen. De kerk te Odoorn, een der oudste kerkgebouwen in ons land, bestond nog voor eenige jaren geheel uit veldsteen. Thans is deze kerk door een modern gebouw vervangen, met uitzondering van een gedeelte, dat nog als proeve van zulk een veldsteenbouw dienen kan. Ook de toren te Emmen is tot

¹ ACKER STRATINGH. I. I. bladz. 45.

eene zekere hoogte van zulke steenen opgetrokken; ongelukkig is die toren van buiten en binnen bepleisterd. En dat die steenen werkelijk van hunebedden afkomstig zijn, laat zich opmaken uit de omstandigheid, dat in eenige er van zoodanige kuiltjes worden aangetroffen als men, gelijk ik reeds zeide, in de steenen van sommige Drentsche en Duitsche hunebedden ziet.

In lateren tijd bezigde men de steenen der hunebedden wel niet meer tot bouwen, tenzij tot funderingen en tot omheining van kerkhoven, ¹ — maar het vernielingswerk ging daarom niet minder voort. Eenige werden waarschijnlijk weggeruimd omdat zij hinderlijk waren op den bouwgrond — ofschoon nu nog eenige hunebedden op den esch gelegen zijn, — maar vooral liet men de steenen door buskruid springen en sloeg ze stuk, om ze te doen dienen voor keiwegen, aan zeeweringen enz.

In eene publicatie der Landschaps-Regearing van 21 Julij 1734 werd het verkoopen of vervoeren van scheidsteenen en van de steenen der hunebedden op eene boete van honderd goudguldens, boven de waarde der verkochte of weggevoerde steenen, verboden, en de daartoe betrekkelijke bepalingen werden bij publicatie van 6 November 1818 op nieuw ter algemeene kennis gebragt door den gouverneur van Drenthe, P. HOFSTEDÉ, die daarin die bepalingen nog uitbreidde en nader omschreef ². Met welk gevolg, kan blijken uit de zoo even aangehaalde plaats van ACKER STRATINGH. Trouwens het eigendomsrecht, door den Drentschen landman met de meeste hardnekkigheid gehandhaafd, kwam hier in het spel. Soms gelukte het 't een of ander hunebed, waarover reeds het vonnis gestreken scheen, te behouden. Zoo verhinderde de heer DE DREWS door zijn invloed de vernieling van het hunebed te Noordlaren ³. In andere gevallen hielp echter zoodanige tusschenkomst niets. In 1867 bracht de Heer Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA, lid van de Provinciale staten van Drenthe, de zaak der hunebedden in den boezem dier vergadering ter sprake, en gaf in 1868, naar aanleiding der beraadslagingen daarover, een "Open brief aan het collegie van Gedeputeerde Staten van Drenthe over de zorg voor en het onderhoud der hunebedden", waarin hij beweerde, dat de Staat eigenaar der hunebedden

¹ PICARDT, in het straks aan te halen werk, bladz. 36.

² Breedvoerige opgaven hieromtrent gaf de Provinciale Drentsche en Asser courant van 10 Maart 1873.

³ Dr. J. BOELES, Het hunebed te Noordlaren. In den Groninger volksalmanak voor 1845 bladz. 37.

is, en met kracht aandrang op het nemen van afdoende maatregelen om die gedenkteekenen voor vernieling en verval te bewaren. Zijn pleidooi voor de hunebedden vond weérklank bij de regeering, die echter begreep zich niet in rechtsgedingen te moeten wikkelen, maar veel eer te moeten trachten de hunebedden op billijke voorwaarden te verkrijgen. In den aanvang van 1869, verleende dan ook de toenmalige minister van Binnenlandsche zaken, de Heer rock, machtiging om eene som van *f* 2000, te verdeelen over 4 jaren, aan den aankoop van hunebedden te besteden, waarboven in 1871 nog *f* 500 werden toegestaan.

Van de 54 hunebedden, die in Drenthe nog aanwezig zijn, behooren thans 31, waaronder 2 grafkelders, aan het Rijk, 21, waaronder 1 grafkelder, aan de Provincie Drenthe, en twee aan bijzondere personen. ¹ Die rijks- of provinciaal eigendom zijn, zijn als zoodanig door uiterlijke kenteekenen aangeduid. Aan den door zaakkennis bestuurden ijver en het onvermoeide geduld van den tegenwoordigen Commissaris des Konings in Drenthe, den heer Mr. J. L. G. GREGORY, die geene moeite heeft ontzien om dezen toestand teweeg te brengen, zijn de oudheidkundigen en ethnologen te dezen aanzien zeer veel verplicht.

Behalve dat op de vermelde wijze en tot de opgegeven doeleinden zeer vele hunebedden, zeker honderden, spoorloos verdwenen zijn, en andere zeer sterk geschonden, heeft het onvoorzichtige graven daarin met het oogmerk om naar oudheden of ook wel naar schatten te zoeken er veel toe bijgedragen, om de steenen van vele hunebedden te doen verzakken en van hunne oorspronkelijke plaats te verwijderen. Verre de meeste hunebedden hebben in dit opzicht in meerdere of mindere mate geleden. Men is van voornemen thans een aanvang te maken met de restauratie van eenige hunebedden. De blijvende belangstelling in, en de grondige bekendheid met de hunebedden van den heer GREGORY zijn ons borgen, dat men te dezen aanzien met de noodige omzichtigheid zal te werk gaan.

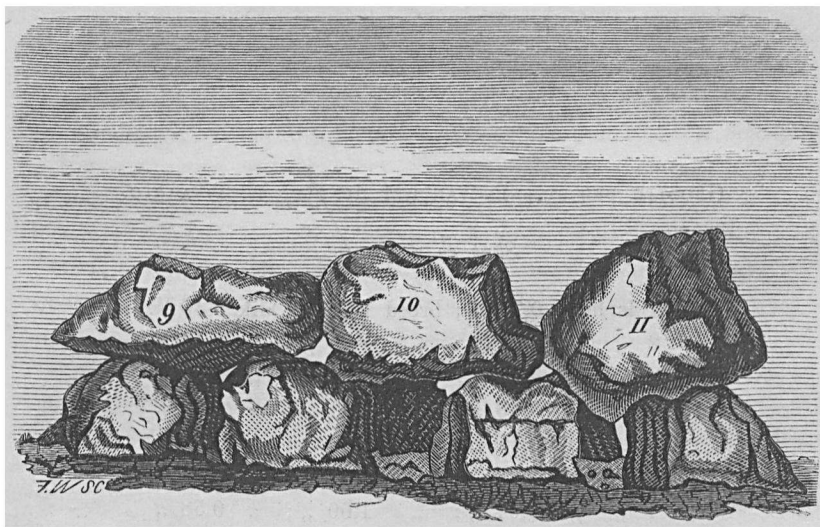
Ik zal thans mijne schets van de Drenthsche hunebedden trachten te voltoojen door hetgeen ik tot dusver daarover meer in het algemeen

¹ Het hunebed te Noordlaren is Rijkseigendom.

mededeelde toe te lichten en aan te vullen door eene meer bijzondere beschrijving van eenige weinige dier gedenkstukken. Eene beknopte beschrijving van twee-en-vijftig, waaronder drie zoogenaamde grafkelders, door schetsen in den trant van onze fig. 1 opgehelderd, gaf JANSSEN in zijne *Lijst der hunebedden in Drenthe en Groningen*.¹ Het is echter hoogst moeilijk zich uit die beschrijving alléén een eenigzins juist denkbeeld van de in die lijst opgenomen voorwerpen te vormen. Doch het begrip er van zal, geloof ik, gemakkelijk worden, wanneer men eerst de beschrijvingen en afbeeldingen, die ik thans ga geven, met de overeenkomstige in de bedoelde lijst vergelijkt.

Van al de Drenthsche hunebedden is dat te Tinaarlo (fig. 3), gelegen tusschen dit dorp, Zegelse en Zuidlaren, ofschoon niet tot de grootste behoorende, het best bewaard gebleven. Ik kies het daarom tot type, en geef hieronder eene afbeelding er van, ontleend aan WESTENDORP, alsmede

Fig. 3.

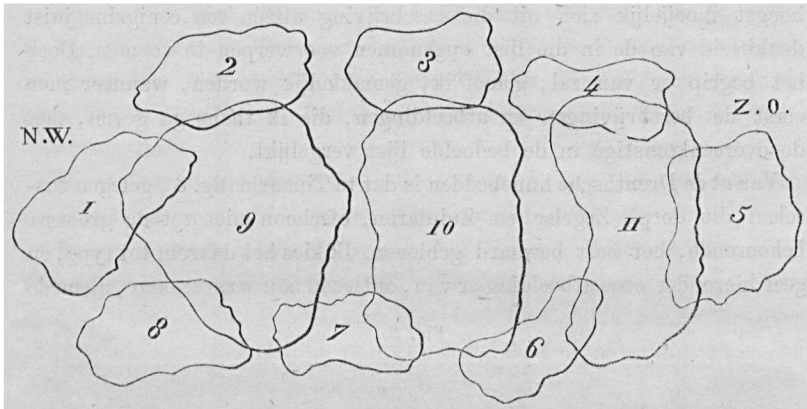
Hunebed te Tinaarlo.

eene grondteekening (fig. 4) met eenige opgaven betreffende de grootte en den aard der steenen, in der tijd verschaft door den heer J. O. KARSTEN,

¹ Bij de platen van zijn *Drentsche Oudheden*.

en mij welwillend ten gebruike afgestaan door mijn vriend Dr. L. ALI COHEN. De geheele lengte van dit hunebed, van het Z.O. naar het N.W., is 5,70 M., de grootste breedte is 3 M., het hoogste gedeelte is 1,57 M.

-Fig. 4.

Plan van het hunebed te Tinaarlo.

GROOTTE DER STEENEN VAN HET HUNEBED TE TINAARLO.

Sluit en zijstenen.

N ^o . 1	is	hoog	0,75 M.;	breed	1,00 M.;	dik	0,46 M.
" 2	"	"	0,70 "	"	1,00 "	"	0,56 "
" 3	"	"	0,75 "	"	1,25 "	"	0,53 "
" 4	"	"	0,66 "	"	1,00 "	"	0,65 "
" 5	"	"	0,71 "	"	1,00 "	"	0,75 "
" 6	"	"	0,72 "	"	0,92 "	"	0,35 "
" 7	"	"	0,64 "	"	1,00 "	"	0,58 "
" 8	"	"	0,72 "	"	1,13 "	"	0,32 "

Dekstenen.

N ^o . 9	is	hoog	0,66 M.;	breed	2,00 M.;	lang	2,00 M.
" 10	"	"	0,81 "	"	2,00 "	"	1,00 "
" 11	"	"	0,88 "	"	2,45 "	"	1,26 "

De lengte is genomen van het Z.O. naar het N.W.

N ^o . 9	is	hoog	van	den	grond	af	tot	boven	1,35	M.
„ 10	„	„	„	„	„	„	„	„	1,50	„
„ 11	„	„	„	„	„	„	„	„	1,57	„

Aard der steenen.

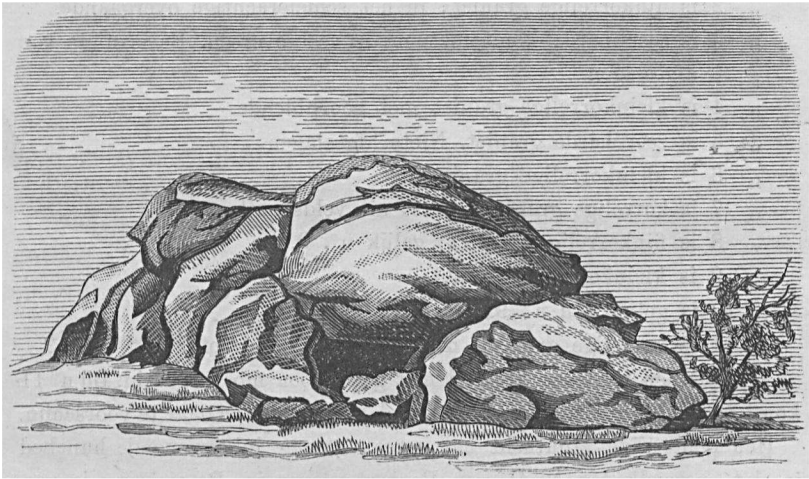
- N°. 1 is fijnkorrelig (gneis?).
 „ 2 is fijnkorrelige graniet, in het schieferachtige overgaande.
 „ 3 is zeer hard, komt met n°. 1 veel overeen. Er is niets van afgeslagen.
 „ 4 is kleinkorrelige graniet met hoornblende.
 „ 5 is zeer harde graniet. Niets afgeslagen.
 „ 6 is kleinkorrelige graniet.
 „ 7 is korrelige graniet, meest uit veldspath.
 „ 8 is fijnkorrelige graniet; gelijk n°. 2.
 „ 9 is kleinkorrelige graniet.
 „ 10 is gelijk aan n° 9.
 „ 11 is korrelige graniet; met zwarte glimmer of hoornblende?

Alle steenen zijn meest geheel met geel-groen mos begroeid. Bij n° 11 komt echter de roodachtige kleur van den steen hier en daar te voorschijn. Het door zijne stouthheid het meest ontzag inboezemende hunebed is dat, hetwelk ten N. O. van Borger gelegen is. De richting is van het N. W. naar het Z. O., en het is in die richting 22 M. lang. Een aantal steenen is verzakt en van zijne plaats geschoven, en dit, gevoegd bij de omstandigheid dat men er, behalve de zij-, sluit- en deksteenen, nog verscheiden andere steenbrokken vindt, die gediend hebben om de opene ruimten tusschen de zij- en sluitsteenen aan te vullen, maakt het begrijpelijk, dat b. v. WESTENDORP en JANSSEN niet overeenstemmen in de opgaaf van het aantal dier hoofdsteenen. In het algemeen moet men bij het tellen van de steenen van een hunebed, welks steenen uiteengezakt of door menschenhanden verplaatst zijn, nauwlettend toezien om er geen over te slaan of twee malen mede te tellen. Men kan zich anders lichtelijk bedriegen. NUNNINGH¹ meldt, dat de Westfaalsche boeren in zijn tijd geloofden, dat de steenen van zeker hunebed nog nooit door iemand tweemaal met dezelfde uitkomst geteld waren, en ook niet geteld konden worden.

¹ Op pag. 54 van zijn later aan te halen werk.

Hij bewees hun echter proefondervindelijk de ongegrondheid dier meening. — Wat het hunebed te Borger (5) aanbelangt, zoo houden wij ons aan JANSSEN, en dan bestaat het uit 12 zijsteen en aan de noordoostelijke zijde, 13 aan de zuidwestelijke, een sluitsteen aan het zuidoostelijke eind, en 10 deksteen en, terwijl de noordwestelijke sluitsteen ontbreekt.

Fig. 5.

Het groote hunebed te Borger.

De hoogte van dit hunebed is ongeveer 2,8 M., de breedte ruim 3,7 M. De binnenwijdte is westwaarts 2,5 M., aan het oostelijk uiteinde 1,70. De zijsteen en staan 0,85 M. van elkander. De grootste deksteen is ruim 3 M. lang, 2 M. breed en 1 M. dik. Aan de zuidwestzijde, in het midden, heeft het eene voorpoort, bestaande uit 6 steen en in twee evenwijdige rijen, elke van 3 steen en. — Dit kolossale hunebed ligt op tien minuten afstands van de kom des dorps, op een lagen, zacht glooienden heuvel. Het is thans omgeven van dennen-plantsoen, dat, wanneer het groot zal zijn geworden, zeker de omgeving meer zal doen gelijken op de oorspronkelijke, zooals die wellicht zal geweest zijn tijdens de oprichting, en die plaats tot een zeer schilderachtig plekje zullen maken, ofschoon 't niet te ontkennen is, dat de beschouwing van het hunebed op een afstand daardoor belemmerd wordt. In 1685 heeft eene Groninger dame, de dichteres TITIA BRONGERSMA, dit hunebed bezocht en er in laten graven. Men kwam toen

op een plaveisel van kleine keien, waaronder scherven van urnen met asch en beenderen, die door den vriend van TITIA, den boven reeds genoemden oudheidkundige LUDOLF SMITS, onderzocht zijn.

Bijzondere vermelding verdient evenzeer een groot hunebed, ten oosten van Emmen in een omstreeks 3,5 M. hoogen heuvel gelegen. De lengte er van is van het O. naar het W. 26 M., de breedte 13 M., de wijfde binnenwerks in het midden omstreeks 3 M. Aan iedere zijde vindt men 11 zijsteen en, en aan elk einde een sluitsteen, terwijl het aantal deksteen 7 bedraagt. Volgens JANSSEN zouden er oorspronkelijk aan de zuidzijde 10, aan de noordzijde 9 zijsteen hebben gestaan, en zouden er 9 deksteen zijn geweest. De grootste deksteen is lang 3,75 M., breed 2,5 M., dik 0,5 M. Het hunebed is omgeven door een steenkring, die ten N. en aan de uiteinden vrij ongeschonden is, doch ten Z. een aantal leemten bezit. Ook zijn er ten Z. sporen van eene voorpoort te vinden, die, volgens JANSSEN, uit twee rijen, elke van twee steen, zou hebben bestaan, en, evenals alle voorpoorten, omstreeks het midden van het hunebed ligt. — Toen de voormalige koning van Holland, LODEWIJK BONAPARTE, op een tocht in deze streek zijn gevolg een eind weegs vooruitgereden was, vond dit hem, toen het hem weder bereikt had, te paard op dit hunebed staan wachten.

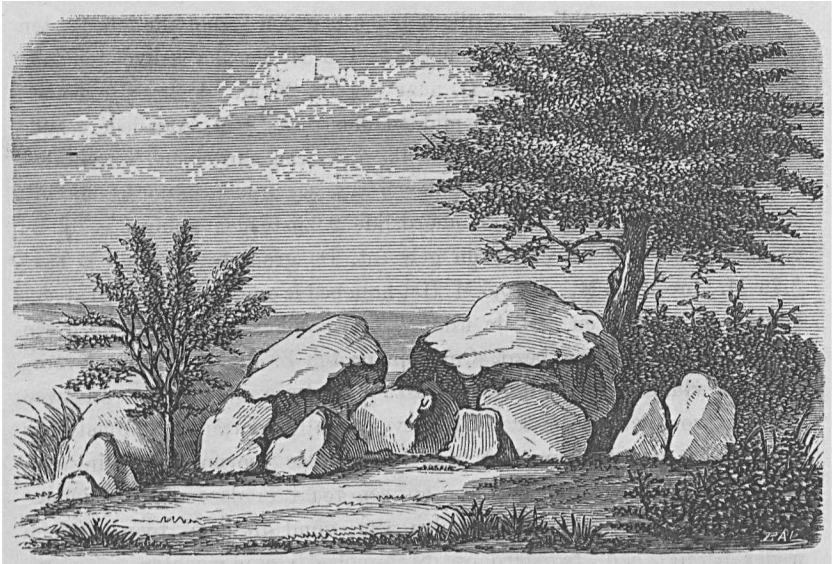
Zeer verwoest, maar schilderachtig zijn de beide hunebedden op den esch ten O. van het dorp Rolde, en ik vestig te meer op deze de aandacht, omdat het bedoelde dorp op niet grooten afstand van Assen gelegen is, en gemakkelijk 't zij wandelende 't zij rijdende kan worden bereikt. Van het eene, het zuidelijkste, volgt hier eene afbeelding (fig. 6).

Het is 12 M. lang en 4 M. breed. De grootste deksteen is lang 3 M., breed 1,5 M., dik 1 M. Er zijn 7 deksteen, 14 zijsteen en 2 sluitsteen. De hoogte bedraagt ongeveer 1,8 M. Ook dit hunebed is in eene verdieping van een heuvel gelegen. — Het andere hunebed is van wat kleiner afmetingen en ligt op kleinen afstand ten N. van het eerste.

Rechts van den weg van Borger naar Buinen liggen twee hunebedden niet ver van elkander verwijderd; een daarvan onderscheidt zich door de grootte plathed der deksteen (fig. 7). Ten oosten ziet men een grooten deksteen, gedragen door vier zijsteen; ten westen een, mede grooten, hartvormigen deksteen, die oorspronkelijk lag op den nog aanwezigen westelijken sluitsteen en op twee zijsteen, waarvan de eene verdwenen is. Die deksteen is daardoor afgegleden, zoodat hij nu met de punt op den grond rust en met de ondervlakte leunt tegen den

sluitsteen en den overgebleven zijsteen. Aan het oostelijk uiteinde ziet

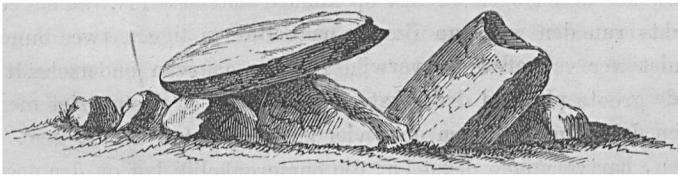
Fig. 6.

Een der hunebedden te Rolde.

men nog twee steenen, waarvan de eene een zijsteen, de andere de oostelijke sluitsteen moeten zijn geweest, waarbij dan nog een zijsteen en een deksteen heeft behoord, die, te rekenen naar de grootte van de genoemde zij- en sluitsteenen, minder groot dan de overige waren, gelijk dan ook trouwens in het algemeen, zooals ik vroeger heb gezegd, de hunebedden ten westen breeder en hooger zijn, dan

Fig. 7.

Hunebed te Buinen.

ten oosten. Aan de zuidzijde van dit hunebed moet, volgens JANSSEN,

nog een steen liggen, dien ik bij mijn bezoek aan dit hunebed òf niet zag, òf verzuimd heb aan te teekenen, en dien hij voor 't overblijfsel van eene voorpoort houdt. De beide bestaande deksteen en, die in grootte niet veel van elkander verschillen, zijn bijna 3 M. lang, 2 1/4 M. breed, en ongeveer een halven M. dik. Dit hunebed, lang 6, breed 3 M., ligt op een laag heuveltje.

Dit laatste is ook het geval met het andere hunebed. Men vindt daaraan vier paar zijsteen en twee sluitsteen en, waarvan de westelijke de grootste is. De drie eerste paren zijsteen en, van het westen af geteld, dragen drie deksteen en, waarvan de middenste, die de langste, maar niet de breedste is, eene lengte van 2,9 M. bezit. De lengte van het gansche hunebed bedraagt 7 M., de breedte 3 M.

Een hunebed op het Ellertsveld ¹ ten N. van Noord-Sleen, is, voor zoover ik weet, het eenige hunebed in Drenthe, dat een eigen naam draagt, te weten dien van *papelooze kerk*. Dit hunebed, dat zeer geschonden en uiteen gezakt is, is 12 M. lang en 2,5 breed. De grootste steen is, volgens JANSSEN, 1,5 M. lang, 1 breed en 0,5 dik. De omstandigheden lieten mij bij mijn bezoek van dit hunebed — het was op een avond in September, en mijn tijd was beperkt, — tot mijn leedwezen niet toe het goed op te nemen, 't geen ik anders gaarne gedaan had, omdat de beschrijvingen van JANSSEN en WESTENDORP van deze "papelooze kerk" niet met elkander overeenstemmen. Maar van waar die naam? Eene mijns oordeels zeer aannemelijke gissing is die van den Heer GREGORY. In Drenthe is de hervorming het allereerst gepredikt te Sleen, en allerwaarschijnlijkst zijn daar ook 't eerst door de aanhangers der "nieuwe leer" godsdienstoefeningen in de open lucht,

¹ Het Ellertsveld is de uitgestrektste heidevlakte in Drenthe. Naar de volksoverlevering zou dit veld zijn naam ontleenen aan een van een tweetal roovers, ELLERT en BRAMMERT, die in oude tijden die heide onveilig zouden hebben gemaakt. Behalve meer, verhaalt men een voorval van een door hen geroofd meisje, dat uit het hol, waarin de roovers leefden (een hunebed wellicht?), wist te ontsnappen, door de roovers vervolgd werd, doch — ofschoon ter nauwernood, — Zwelo en eene daar gelegen woning bereikte. Toen zij bijna in veiligheid was, wierp een der roovers zijn bijl of speer haar na; hij miste echter, en het wapen vloog in het hout van de bander deur, waar men nog langen tijd daarna de sporen er van kon aanschouwen. Bij deze overlevering denkt men aan eene Twentsche, medegedeeld door VAN LENNEP, zoo ik mij niet vergis in eene noot op zijn verhaal: *de Hunenborg*, waarin een boer met gelijken uitslag door de "witte wiven" vervolgd wordt.

zoogenaamde "hagepreëken" (geheime preëken) gehouden. Tot vereenigingspunt op de opene heide was het bedoelde hunebed zeer geschikt. Neemt men nu aan dat inderdaad daar gepredikt is, dan is de naam van .papelooze kerk niet moeielijk te verklaren. Eene gemeenschappelijke godsdienstoefening, "kerkhouden," zonder priester of "paap" was in dien tijd iets ongehoords. Toch werd daar kerk gehouden *zonder priester*. Is het nu niet alleszins natuurlijk dat men de plaats, waar dit geschiedde, met den naam van "papelooze," "priesterlooze" kerk bestempelde?

Bij de Drentsche hunebedden behoort ook dat te Noordlaren (fig. 8), ofschoon dit dorp tegenwoordig tot de provincie Groningen gerekend wordt. Doch de streek, waarin het ligt, behoort niet alleen wegens hare natuurlijke gesteldheid tot Drenthe, waaraan zij ook onmiddellijk grenst, maar werd ook oudtijds, even als zelfs de stad Groningen, daartoe gerekend ¹. Dit hunebed bestaat uit 4 zijsteen en ten N.W. een sluitsteen, welke steenen twee deksteen dragen. De eene, oostelijke, deksteen is ongeveer 3,5 M. lang en 2,25 M. breed. WESTENDORP, en na hem JANSSEN, houden dit hunebed voor onvolledig; de laatste teekent er in zijne schets nog twee zijsteen, een deksteen en een sluitsteen bij, terwijl hij het met een vierkanten steenkring omgeeft. Dr. J. BOELES ² houdt eene bepaalde beslissing te dezen aanzien voor gewaagd. Het hunebed is zeker onvolledig, voor zoo ver de westelijke sluitsteen ontbreekt, en uit de ligging van de tot het westelijk gedeelte van den steenkring behoorende steenen is met waarschijnlijkheid op te maken dat het hunebed aan die zijde zich verder westwaarts heeft uitgestrekt. De grootste deksteen is, volgens JANSSEN, 3 M. lang, 3,5 M. breed en 1,5 M. dik.

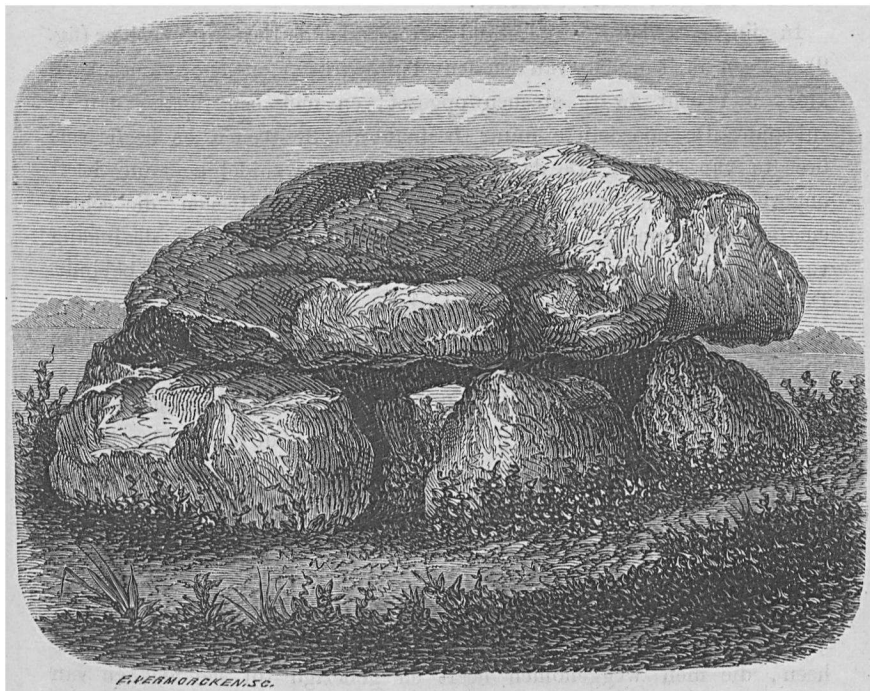
Deze voorbeelden mogen genoeg zijn, om zich, in verband met de algemeene beschrijving, die ik er van gaf, van de Drentsche hunebedden een goed begrip te vormen. Wat de overige betreft, — in grootte zijn er weinige, die zich met de beschreven hunebedden te Emmen en Borger kunnen meten, en geen der grootere hunebedden is zoo goed bewaard gebleven als dat te Tinaarlo. Er zijn nog groote hunebedden te Ballo onder Rolde, te Drouwen onder Borger, te Em-

¹ L. PH. C. VAN DEN BERGH, Handboek der Middel-Nederlandsche geographie. Leiden, 1852, bladz. 173.

² Groninger Volksalmanak voor 1845, bladz. 37.

men, te Havelte (in 't westen van Drenthe) en te Noord-Sleen; de kleinste, of liever de armzaligste overblijfselen van hunebedden vindt men daar, waar slechts drie of vier steenen eene aanduiding er van

Fig. 8.

Het hunebed te Noordlaren.

geven. En tusschen deze uitersten in zijn er nog een aantal hunebedden, die, wat grootte en bewaring aanbelangt, onderling zeer verschillen.

Wij kunnen echter nog niet van de Drenthsche hunebedden scheiden, want mij blijft nog over iets te zeggen van de zoogenaamde *grafkelders*, die JANSSEN, mijns oordeels terecht, mede onder de hunebedden rangschikt. Men kent daarvan in Drenthe vier, eene te Eext en drie te Emmen.

De eerste werd gevonden in een grafheuvel of tumulus bij de buurtschap Eext, gemeente Anlo, niet ver van Gieten, en wel in het jaar 1756. Een landman zocht in dat heuveltje met een puntijzer naar

steen en, doch nam de vlucht, toen hij bij het stooten op een steen beneden zich een hol en rommelend geluid meende te hooren. De heuvel droeg na dien tijd, gelijk VAN LIER mededeelt, bij sommigen den naam van *stemberg*. Dit belette evenwel niet, dat men weldra den heuvel opgroef om zich van de steenen daarin meester te maken, en zoodoende den grafkelder ontdekte.

In zijn tegenwoordigen toestand vertoont zich de Eexter grafkelder (fig. 9) als een in 't midden van den heuvel uitgegraven, nagenoeg vierkanten kuil, met acht zware steenen opgezet, en met een ingang aan de zuidzijde. De noordelijke muur bestaat uit 3 steenen en heeft eene breedte van 3,7 M. De daartegenover liggende zuidelijke muur heeft ongeveer dezelfde breedte en bestaat ook uit 3 steenen, die echter smaller zijn, omdat, van het O. naar het W. gerekend, de ingang van den kelder zich tusschen den eersten en tweeden steen bevindt. De westelijke en oostelijke muren bestaan ieder uit één steen, waarvan de westelijke 2,05 M. en de oostelijke 1,7 M. breed is, ten gevolge waarvan de breedte des kelders ten westen iets grooter is dan ten oosten. De steenen zijn ruim 0,9 M. dik, aan de binnenzijde zeer effen en vlak, en sluiten vrij dicht aaneen. Om in den kelder te komen, gaat men tegen de glooiende zuidzijde van den 2,5 M. hoogen en 14 M. middellijn bezittende heuvel op, en daalt dan langs een binnenwaarts glooiend, ruim 0.6 M. breed pad, dat een uit keien bestaande trap van vier treden is, in den kelder af. De bodem daarvan is met gras begroeid¹.

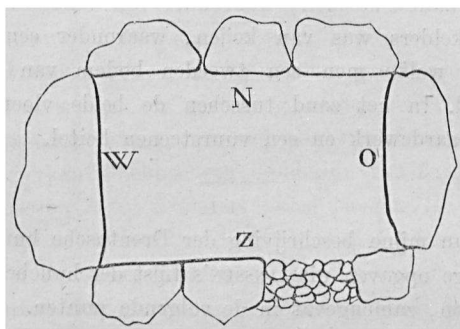
Toen deze grafkelder ontdekt werd, lagen er drie deksteen overheen, die men weggenomen heeft en gebezigd tot het dekken van eene waterleiding of zoogenaamde pomp. Op den bodem van den kelder vond men een vloer van kleine keisteenen, en daaronder een tweeden dergelijken. Tusschen deze ongeveer een palm van elkander afstaande vloeren werden urnen, steenen beitels, een steenen bijl met een gat, een steenen pijlpunt en een bal van ijzer-oer gevonden.

Te Emmen bevinden zich ten N. van het dorp twee grafkelders, waarvan de deksteen bewaard gebleven (fig. 10). Zij liggen naast elkander binnen een ruimen steenkring of muur van kolossale rechtopstaande

¹ Deze grafkelder werd 't eerst beschreven en afgebeeld door J. VAN LIER in zijne *Oudheidkundige Brieven*, uitgegeven en met een Voorreden en Aanteekeningen vermeerderd door A. VOSMAER. 's Gravenhage, 1790.

steenblokken. Van Odoorn komende trekt die kring, ofschoon op eenigen afstand rechts van den weg gelegen, duidelijk de aandacht.

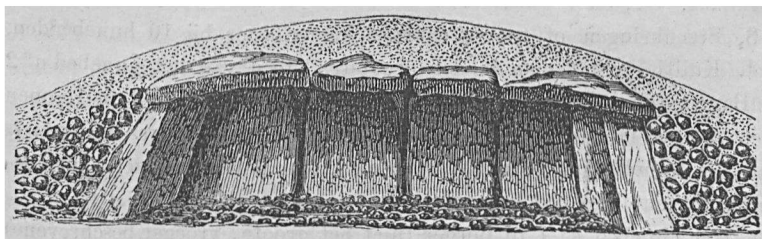
Fig. 9.

Grondteekening van den grafkelder te Eext.

Men kan tot den grafkeldervorm ook brengen een hunebed te Emmen, dat in 1809 uit een heuvel werd opgedolven. Het werd bevonden te bestaan uit 14 steenen, vier in den noorder- en vier in den zuiderwand, terwijl de oostelijke en westelijke wanden elk uit één steen bestaan. Alles was overdekt door vier deksteen. De kelder, langs den bodem gemeten, is 4,7 M. lang en 1,7 breed, van boven daarentegen 4,42 M. lang en 1,25 breed. Dit verschil komt daarvan-

Fig. 10.

Hunebed of Grafkelder te Emmen. Naar WESTENDORP.

daan, dat de steenen allen eenigzins overhellen, — iets wat ik ook aan den westelijken sluitsteen van den kelder te Eext bespeurde.

De diepte of hoogte tusschen den vloer en de deksteen bedroeg, toen men dezen laatsten opgroef, ruim 1 meter. De steenen zijn aan de binnenzijde vlak, en de plaatsen, waar zij elkander niet aanraken, zijn met kleine steenen opgevuld. Het zand, waaruit de heuvel bestond, waarin deze begraafplaats werd gevonden, was vermengd met een zeer groot aantal steenen, waaronder van aanmerkelijke zwaarte. De vloer des kelders was van keijen, waaronder een laag zand en gruis, beneden welke men een tweeden bodem van keisteenen en steengruis vond. In het zand tusschen de beide vloeren vond men eenig gebroken aardewerk en een vuursteenbeitel.

Ten slotte van mijne beschrijving der Drentsche hunebedden voeg ik hier bij eenige opgaven uit JANSSEN'S Lijst der hunebedden in Drenthe en Groningen, zamengevat in de volgende punten.

1. Van de 52 hunebedden en grafkelders, door JANSSEN in die lijst vermeld en kortelijk beschreven, bevinden zich 26 in heuvels. Het hunebed te Gasteren (gem. Anlo) ligt in een kuil, zoodat de eenige der 3 deksteen, die nog op zijne plaats is, waterpas ligt met de oppervlakte der heide.

2. Voorpoorten of aanduidingen daarvan werden aangetroffen bij 16 hunebedden. Onder deze telt JANSSEN ook n°. 1 Borger en n°. 2 Emmen. Ik betwijfel echter of de steenen, die door JANSSEN als sporen van voorpoorten zijn geduid, zulks werkelijk zijn, zoo namelijk zijne teekeningen juist zijn. Want hunne tusschenruimte beantwoordt niet aan eene opening tusschen twee zijsteen. Overigens bevinden zich van die voorpoorten 1 NO. t. N., 1 NO. t. O., 5 ten Z, 1 ZW. t. Z., 1 ZW. t. W., en 7 ten ZW.

3. Steenkringen of sporen daarvan komen voor bij 10 hunebedden.

4. Kuiltjes vindt men in den grootsten steen van het hunebed n° 2 te Barger (gem. Emmen), in een der deksteen van n° 3 te Emmen (het vroeger beschrevene), en in een steen, die zes meters zuidwaarts van het hunebed n° 1 te Valthe (gem. Odoorn) ligt, en zeer vermoedelijk tot dat hunebed behoorde.

5. Het hunebed n° 1 te Borger (niet het groote, vroeger beschrevene) schijnt oorspronkelijk tot aan den top der deksteen met eene bevoering van kleine steenen overdekt te zijn geweest.

6. Tien minuten van Emmen staan drie hunebedden op ééne rij,

en wel zoo, dat zij, zoo zij nog dichter bijeen stonden, te zamen één buitengewoon lang hunebed zouden schijnen uit te maken; het eerste is 7 M. verwijderd van het tweede, en dit 2 M. van het derde. Wegens bedekking met aarde en struikgewas, zegt JANSSEN, is de constructie niet met zekerheid aan te wijzen.

Een enkel woord nog over de Drenthsche grafheuvels of *tumuli*.

Deze zijn over 't algemeen niet hoog, zelden veel meer dan 1 meter. Hun vorm is rond of ovaal, ook wel vierkant of langwerpig vierkant. De ronde en vierkante hebben een middellijn van 3 tot 5 meters; die langwerpig zijn van 3 tot 5 meters breed en van 10 tot 30 lang. Zij liggen geheel op zich zelve, of in groot aantal bijeen, zooals te Ballo onder Rolde, te Oosterhesselen, waar men die verzamelingen van grafheuvels *Hunenkerkhoven* noemt, in Groningerland te Onstwedde en Vlagtwedde, waar hun aantal wel op duizend geschat wordt. Vele grafheuvels schijnen vroeger omgeven te zijn geweest door kringen van veldkeijen; onder Valthe zag WESTENDORP ze nog; in Duitschland zijn ook vele dier heuvels, gelijk KLEMM zegt, *mit Steinen umkränzt*.¹

In die heuvels nu vindt men eene of meer urnen, gevuld met verbrande menschenbeenderen. Zijn er meer, dan zijn ze soms in den heuvel boven elkander geplaatst. Niet zelden vindt men ze ook omgekeerd, met de opening naar beneden. In andere gevallen vindt men geen urnen, maar een of meer hoopjes verbrande en dicht opeen gepakte beenderen. Soms vindt men in denzelfden heuvel urnen en hoopen beenderen. In enkele urnen vond men kleinere, en in deze beenderen van kinderen; waarschijnlijk bevatte de groote urn dan de beenderen der moeder. Die beenderenhoopen en urnen zijn op onderscheiden wijze in den heuvel geplaatst; 1° los in de aarde der heuvels, 2° op een binnen den heuvel opgericht heuveltje van keisteenen, 3° op een vloer van keijen, 4° bovendien onder een kei-gewelf, 5° tusschen steenen ingesloten, 6° in een uit steenen opgezet trogvormig keldertje. De steenvloer strekt zich soms tot buiten den omtrek des heuvels nog een eind weegs onder de oppervlakte van den bodem voort; de steenen van den vloer en het gewelf van een opgeruimden grafheuvel te Borger leverden ongeveer honderd karrevrachten steen.²

¹ KLEMM, I. l. S. 110.

² JANSSEN, II. blad. 24.

In de aarde van de grafheuvels vindt men vaak houtskolen en asch; in vele gewelven zijn de urnen en beenderen geheel omringd door die stoffen, met zand vermengd.

In eenige dier heuvels vond men, behalve urnen en beenderen, nog andere voorwerpen, en wel, geheel anders dan in de hunebedden, van brons of zelfs van ijzer. Zoo zijn gevonden: fragmenten van een zwaard, van armbanden, voorts messen, haarnaalden, alsmede een ijzeren nagel of fragment van een mantelhaak. Ook vond men er voorwerpen van gebakken aarde, zooals bekers, potten en scherven daarvan, ronde schijven, mortieren met stampers enz. Werktuigen van vuursteen of anderen steen, of van been, vond men er niet, behalve in een door JANSSEN onderzocht keldertje in een heuvel op een half uur afstands van Emmen, waarin hij eene uitstekend bewerkte vuursteen zaag en een granieten hamer vond. In de meeste der door JANSSEN vermelde Drentsche grafheuvels vond men, behalve beenderen en urnen, niets.

II.

Vindt men ook elders, in ons vaderland en daarbuiten, gedenktekenen, die overeenkomen met de Drentsche hunebedden?

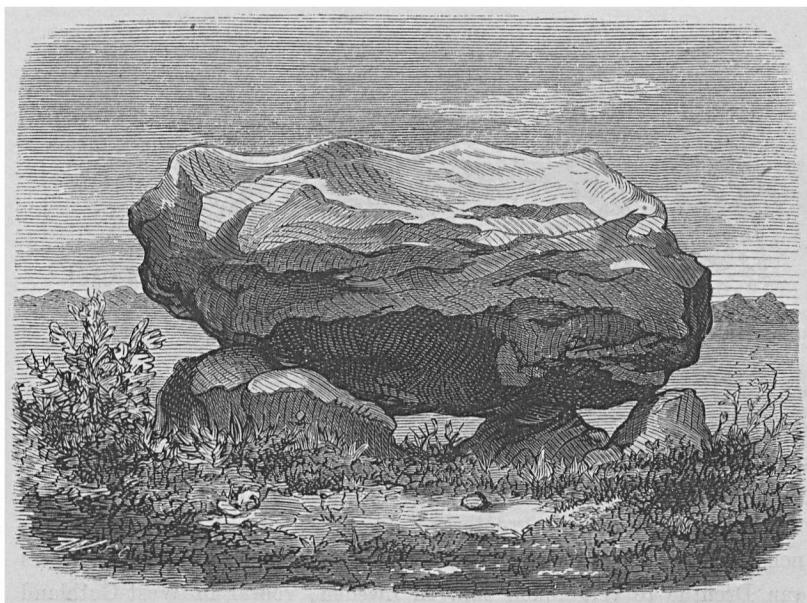
Wat ons vaderland aangaat, zoo moet daarop, met een paar uitzonderingen, ontkennend worden geantwoord. Voor zoover de bodem ook daar de bouwstoffen tot dergelijke constructiën kon opleveren, zullen zij er zeker wel geweest zijn; doch zij zijn reeds voor lang spoorloos verdwenen.

De eerste dier uitzonderingen is het hunebed aan de Vuursche, in de provincie Utrecht (fig. 11). Dit bestaat uit een deksteen, lang 1,23 M. en 1,60 breed. De omvang, in de grootste lengte met een koord gemeten, is 5,26 M., en in de grootste breedte 3,97. De hoogte is 1,16 M., de afstand van het ondervlak des steens van den grond 20 centim. Die deksteen wordt gedragen door vier staande steenen van ongelijke dikte en hoogte; die op den Z.W. hoek is onderzocht en gebleken 2,1 m. hoog te zijn, zoodat dit hunebed, indien het geheel van het omliggend zand ontbloot wierd, zich vrij hoog boven den grond zou verheffen.

In Maart 1849 werd door een arbeider op het landgoed Rijs, in Gaasterland, provincie Friesland, binnen een heuvel in een bosch een soort van grafkelder ontdekt, ter lengte van binnen van ongeveer 5

M., ter breedte van 1,75 M., en ter hoogte, berekend naar die van den grootsten zijsteen, van 1,14 M. (fig. 12). De noordzijde bestond uit 5 zij-

Fig. 11.

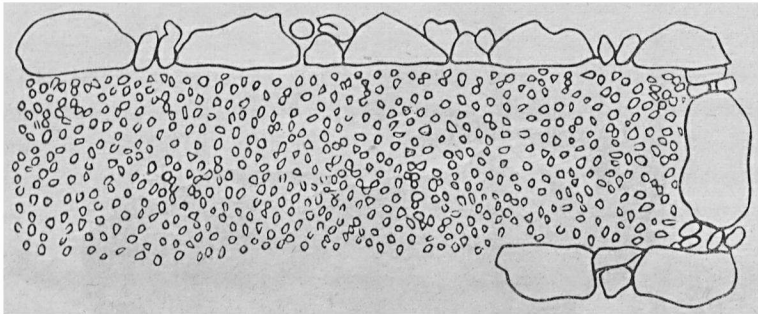

Hunebed aan de Vuursche, zuidzijde.

steen van omstreeks een halven meter middellijn; aan de oostzijde vond men een grooten sluitsteen, en aan dezen paalden twee dergelijke steenen, als de noordzijde zamenstelden, doch geene meer; ook de westelijke sluitsteen ontbrak. De steenen waren van grauwen en rooden graniet, aan de binnenzijde vlak, aan de buitenzijde ongelijk en ruw. De tusschenruimten tusschen de zijsteen waren aangevuld met steenbrokken van een vuist en met zand. Met dergelijke steenen was ook de ruimte der kamer zelve opgevuld. Onder 'deze was een keivloer. Men vond er vier vuursteen wiggen of beitels van het gewone soort in; voorts scherven van aardewerk, versierd in den trant van die der hunebedden, en houtskolen, terwijl een der zijsteen de kenteekenen droeg, dat er vuur tegen aan was gestookt. Van deksteen werd geen spoor gevonden. Rondom deze grafkamer vond men in den heuvel steenen, die JANSSEN meent dat of tot eene voorpoort of tot een steen-

kring hebben behoord. Hij meent dat dit graf onaangeroerd was, 't geen ik om het onvolledige der insluiting meen te moeten betwijfelen. ¹

Fig. 12.

Plan van eene grafkamer in Gaasterland.

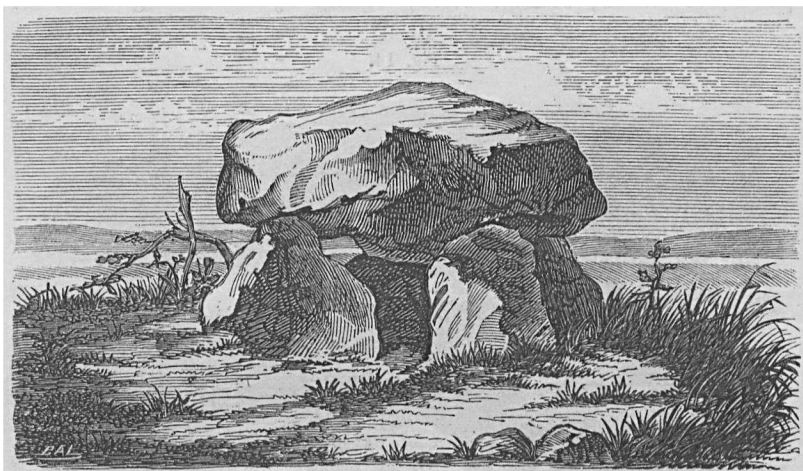
Wat het buitenland aanbelangt, behalve dat grafheuvelen in bijna alle streken der aarde worden aangetroffen, ontbreekt het in een aantal landen niet aan uit grootere of kleinere, min of meer ruwe steenen zamengestelde bouwwerken, die met de hunebedden en grafkamers van Drenthe te vergelijken zijn. In Zweden, vooral in West-Gothland en Sudermanland, en in Denemarken zijn die monumenten vrij talrijk. Men noemt ze in het noorden *Jettegrafvar*, *Jettetuër*, *Steenkamre*. Ook noemt men in Zweden kleine hunebedden, bestaande uit een deksteen met vier steunpilaren en door een steenkring omringd, *Dös*, in Denemarken *Dysse*, en onderscheidt deze laatsten in *Runddysser* en *Langdysser*, waarvan de steenkringen der eersten rond, die der anderen ovaal zijn, in welk laatste geval vaak binnen den kring meer dan een hunebed bevat is. Voorts treft men er in groote grafheuvels soms zeer lange steenkamers aan, waarheen een mede in den heuvel gelegen gang leidt. ²

¹ L. J. F. JANSSEN, Het hunebed te Rijs in Gaasterland, uitgegeven door het Friesch genootschap van Geschiedenis, Oudheid- en Taalkunde. Workum, 1850. — Dezelfde, Nog iets over het hunebed te Rijs, ald. 1852.

² Z. o. a. J. J. WORSAAE, Nordiske Oldsager i det Kongelige Museum i, Kjöbenhavn, Kjöb. 1859.

Ook in Noord-Duitschland, bepaaldelijk op de groote Noord-Duitsche diluviaal-vlakte, welke met die in ons land een zamenhangend geheel uitmaakt, van Koningsbergen af tot het Thuringerwoud, in den

Fig. 13.

Deensche "Steinkammer;" Naar WORSAAE.

Hartz, vindt men hunebedden, die daar dan ook, even als bij ons *Hünebetten*, *Hünengräber*, ook wel *Riesenbetten* en *Riesengräber* genoemd worden, en die in hoofdzaken met de Drentsche overeenkomen, gelijk WESTENDORP, die er verscheidene van zag, getuigt. Nadere aanduidingen en beschrijvingen van Duitsche hunebedden kan men, behalve bij WESTENDORP, vinden bij KEYSLER ¹, KLEMM ² en anderen. Als afwijkenden vorm geef ik hier de afbeelding (fig. 14) van een hunebed in het Amt Fallingbostel tusschen Ostenholz en Dorfmarck in het Lunenburgsche, ontleend aan het werk van KLEMM.

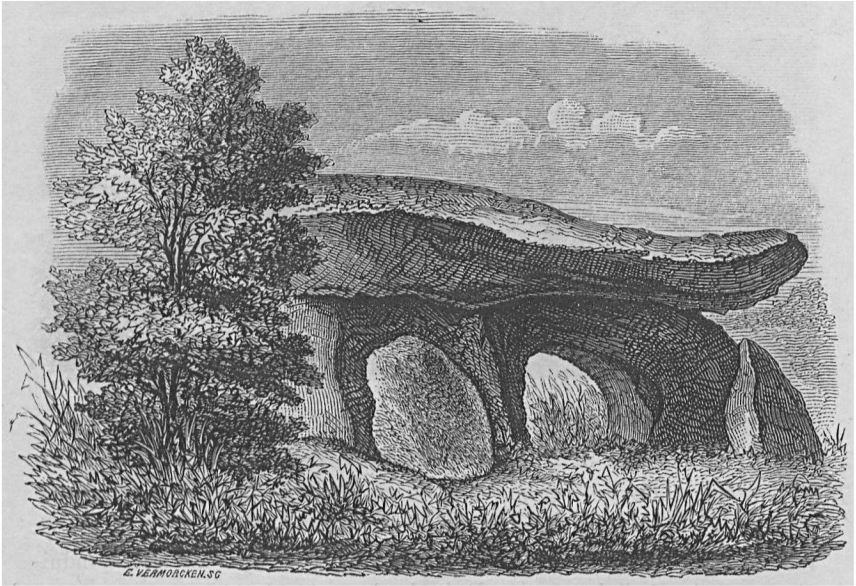
In België ontmoeten wij, zoo ver ik weet, geen hunebedden, behalve den duivelsteen bij Namen (een deksteen met twee steunsteenen), en evenmin in het noorden van Frankrijk. Maar meer zuidwaarts ontmoeten wij ze op nieuw, en vooral Bretagne is, even als bij ons Drenthe, het klassieke land der oude grafplaatsen en der megalithische, d. i. van groote steenklompen gebouwde monumenten. Die, welke 't meest

¹ In het straks aantehalen werk, pag. 5—10.

² l. l. S. 104.

met onze hunebedden overeenkomen, heet men daar *dolmen*, d. i. steenen tafel, van *dol*, tafel en *moen* steen, terwijl op zich zelf staande steenen, — waarvan ongetwijfeld velen niets anders zijn dan overblijfselen van vroegere dolmens, — onder de namen van *peulven*, steenen pilaar, of *ménhir*, staande steen, bekend zijn. Aan de grafheuvels,

Fig. 14.

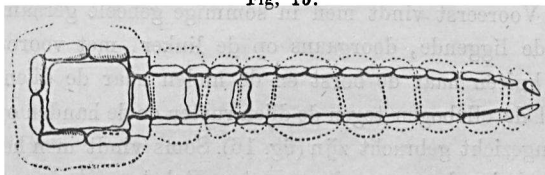
Hunebed in het amt Falingbostel. Naar KLEMM.

die uit los opeengestapelde kleine steenen bestaan, en die men in Schotland, en in navolging der Schotten, ook in Engeland *cairns* noemt, geeft men in Frankrijk den, zegt men, celtischen naam van *galgal*. Menigeen zal hier denken aan Gilgal of Galgal bij Jericho, waar, volgens het boek Jozua, hoofdstuk IV, JOZUA een steenhoop oprichtte van twaalf uit de bedding van den Jordaen opgeraapte steenklompen, en dat waarschijnlijk juist van dien steenhoop zijn naam heeft verkregen.

Al de dolmen in Bretagne schijnen vroeger met aarde overdekt, d. i. in heuvels ingesloten te zijn geweest, en er zijn er vele met wie dit nog het geval is, zoo als te Tumiac Locmariaquer, Le Moustoir, Kercado, enz. Tot dezen behooren ook de zoogenaamde *grottes aux fées*,

— kelders in een heuvel, met een door een steen overdekten ingang. Dolmens met meer dan een deksteen schijnen niet overvloedig te zijn; echter vindt men er, o. a. een te Kercado. Daarentegen vindt men in sommige grafheuvels vierkante steenen kamers of kelders, waartoe een vrij lange maar nauwe gang of allée toegang verleent (fig. 15).

Fig. 15.

Allée en grafkamer van Gavri Innis.

Ik zal mij bij de Bretonsche grafsteden, die de meest afwisselende vormen aanbieden, evenmin als bij de op zich zelven staande steenen en de steenkringen ophouden, en merk alleen aan; dat een aantal der steenen daarvan met gravuren van rechte en gebogen lijnen, soms zeer smaakvol, versierd zijn.

Steken wij naar Engeland over, dan ontmoeten wij al dadelijk op de kanaal-eilanden Jersey, Guernsey, Anglesey, een aantal hoogst belangrijke monumenten, terwijl Engeland zelf, meer bepaaldelijk echter de westkust, evenals de daar tegenover liggende oostkust van Ierland, zeer rijk daaraan en ook aan andere grafheuvels is.

Vele echter der monumenten, die in Engeland uit groote steenen zijn zamengesteld, hebben wellicht eene andere beteekenis dan de hunebedden, d. i. zijn waarschijnlijk geene grafsteden. Als voorbeelden noem ik het bekende *Stonehenge*, de *Roll-rich-stones*, het reuzengraf te Penrith in Cumberland enz.

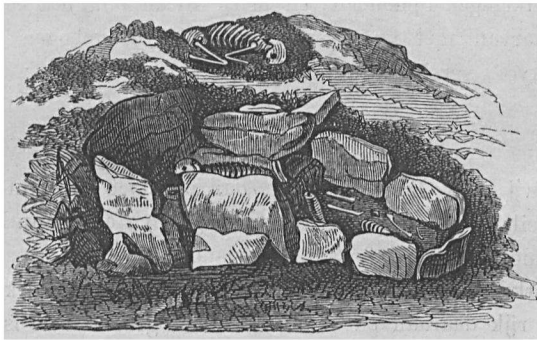
Een kort overzicht der aloude begraafplaatsen in Engeland, waar deze monumenten met veel ijver en goed gevolg bestudeerd zijn, zal hier niet ongepast zijn.

Grafheuvels vindt men in Engeland, met name in het westen, in overvloed. In Derbyshire en Staffordshire noemt men ze *low*, van het Anglo-Saxisch *hloew*, heuvel, — en van het groot aantal plaatsen, die in Engeland op *low* uitgaan, kan men bijna zeker zijn dat men daar

zulke heuvels vindt of dat ze er vroeger waren ¹. In andere graafschappen geeft men er weer andere namen aan; de meest *algemeen* gebruikelijke is *barron* (Anglos. *beorh*, *beorg*, of *bearu*.)

De vorm en inhoud der Engelsche tumuli schijnen, naar de beschrijvingen te oordeelen, in 't algemeen met die der onzen overeen te komen. Ik maak dus alleen op een paar punten van verschil opmerkzaam. Vooreerst vindt men in sommige geheele geraamten, meest op eene zijde liggende, doorgaans op de linker, met voorovergebogen hoofd, de knieën naar de borst en de hielen naar de dijen opgetrokken, terwijl de ellebogen tegen de dijen rusten en de handen op de hoogte van het aangezicht gebracht zijn (fig. 16). Soms vindt men het geraamte van een kind in de armen der moeder. Enkele malen vond men het lijk op den rug uitgestrekt, elders ook in zittende houding. In de meeste gevallen echter verbrandden de stichters der Engelsche tumuli

Fig. 16.

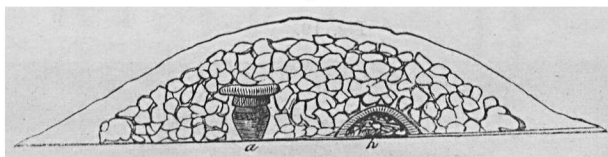
Cisti in een tumulus te Hitter Nill (Derbysh.)

de lijken en werden do beenderen, al of niet in urnen gesloten, in de tumuli bijgezet. 2°. Soms tijds zijn de geraamten of urnen geplaatst

¹ WRIGHT l. l. pag. 49 en 406. JEWITT l. l. pag. 4. De laatste geeft op dat in Derbyshire alleen omstreeks 200 plaatsnamen op *low* eindigen, en in de aan dat graafschap grenzende gedeelten van Staffordshire omtrent 100, waar tumuli gevonden zijn. Het Anglo-Saxisch *Hlaw*, Engelsch *Low*, aan de Schotsche grenzen *Law*, is in plaatsnamen een suffix, dat een heuvel of hoogen grond aanduidt. IS. TAYLOR, *Words and Places. London and Cambridge*, 1865, pag. 212 en 477. — Ik twijfel niet, of onze uitgang van plaatsnamen op *lo*, juist op den hoogen en golvenden bodem van ons land 't meest, zoo niet uitsluitend te vinden, hangt hiermede samen.

in eene uitholling van den bodem, die niet zelden een kalk- of krijt-rots is, of in een zoogenaamde *cist* of keldertje van op den kant gezette steenen, met een of meer deksteen gedekt. 3°. De lijken, beenderhoopjes of urnen zijn vervolgens of eenvoudig met een aarden heuvel overdekt, of men heeft ze eerst omgeven met een wijden kring van groote zware steenen, soms naar binnen overhellende rotsblokken, en daarna alles overdekt met een heuvel van kleinere steenen, waar-

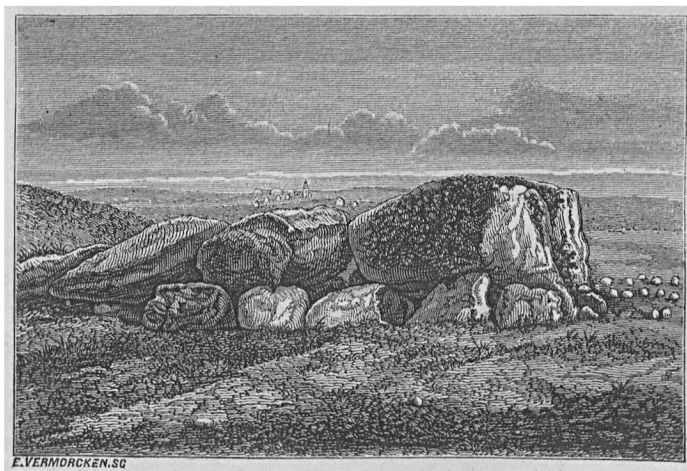
Fig. 17.

Doorsnede van een tumulus.

over weer aarde gebracht is, zoodat ook de buitenste steenkring daarmede overdekt werd (fig. 17). 4°. De meeste urnen zijn gedekt met een plat stukje steen. Opmerking verdient het, dat ook in de Engelsche tumuli

Fig. 18.

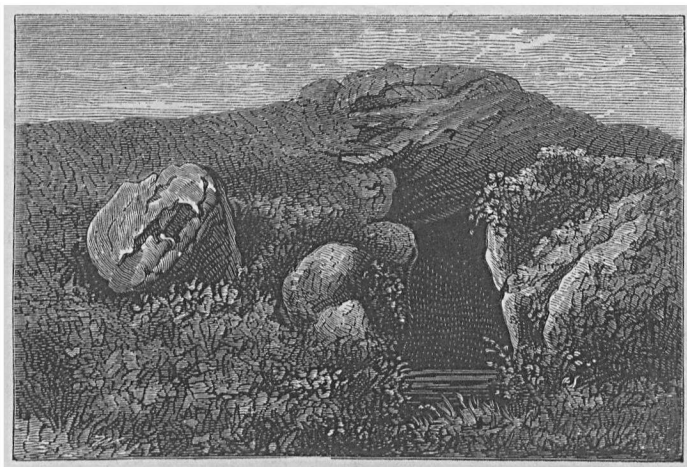

Cromlech van P' Aneressa op Guernsey.

niet zelden de urnen in omgekeerden stand worden aangetroffen. Overigens vindt men dikwijls in denzelfden tumulus verscheiden geraamten in keldertjes en beenhoopjes daarbuiten, of ook geraamten, urnen enz. boven elkander begraven.

Wat wij een hunebed, en de Bretagners een dolmen heeten, noemen de Engelschen een *cromlech*, welk woord gezegd wordt hetzelfde te beteekenen als dolmen. De eenvoudigste vorm is die van 3 steunsteen met 1 deksteen; anderen bestaan uit 4 vrij hooge steunsteen, die een kolossalen deksteen dragen. Er zijn er ook, bepaaldelijk op de Kanaal-eilanden, die bijna geheel met onze groote hunebedden overeenkomen. Voorts vindt men grafkelders in heuvels, die met de Bretonsche *Creux aux fées* overeenkomen (fig. 19), en nog anderen, bestaande

Fig. 19.

Creux des Fées op Guernsey.

uit een langen gang in een heuvel, met zij- en deksteen, en aan 't eene eind een sluitsteen. Aan weerszijde van dien gang vindt men op zekere afstanden zijkelders of transsepten. Eene grondteekening (fig. 20) van zulk een gang te Stoncy-Littleton, die 107 E. voet lang is, kan de inrichting daarvan ophelderen.

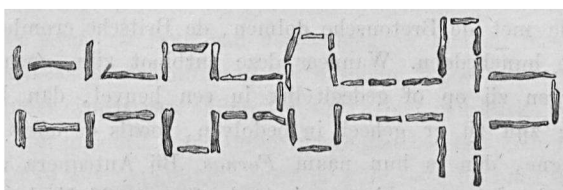
De cromlechs staan gedeeltelijk bloot, gedeeltelijk zijn zij met een *barrow* of heuvel overdekt en veelal met een steenkring omgeven. Dergelijke steenkringen vindt men ook veel zonder cromlechs; naar 't oordeel van sommigen zijn dan de laatste verdwenen, naar dat van anderen zijn zij er nooit geweest, en duiden die kringen op iets anders.

Opmerking verdient het nog, dat sommige steenen van grafkamers op de Kanaal-eilanden en enkele in Engeland, met ingegraveerde rechte of gebogen lijnen versierd zijn, evenals dit ook, gelijk wij za-

gen, met de steenen van eenige Bretonsche monumenten het geval is.

Behalve geraamten, urnen en beenderen, vindt men in Engeland in deze grafsteden, bepaaldelijk in de grafheuvels, aarden vaatwerk met

Fig. 20.

Plan van de grafplaats te Stoney Littleton, in Somerset.

of zonder ingegraveerde versierselen, — voorts wapenen en gereedschap van been, vuursteen, graniet en andere steensoorten, die vaak in 't geheel niet in de nabuurschap tehuis behooren, — eindelijk ook voorwerpen van brons, o. a. beitels, in Engeland *celts* geheeten, niet omdat men daardoor iets “celtisch” aanduiden wil, maar omdat men meent dat die voorwerpen zijn, wat de Romeinen *celtis* of *celtes*, d. i. steekijzer of beitel noemden. Ik vestig op die celten of beitels, die men ook bij ons te lande en elders vindt, daarom nader de aandacht, omdat KLEMM op het denkbeeld gekomen is daarin de *framea* der oude Germanen te zien. Voorts vindt men bronzen zwaarden, dolken, speerpunten, soms met een oor evenals aan de celten, kleine bronzen schilden en naalden, — eindelijk kralen, ringen, halssieraden enz. van pekkool, zoogenaamden zwarten barnsteen of git.

Dat er ijzeren voorwerpen in Engelsche grafheuvels gevonden zijn, heb ik niet kunnen opsporen. Van goud zijn er daarentegen gevonden, zelfs een licht borstharnas van dun goud, waarmede het geraamte nog bekleed was ¹. In die oude begraafplaatsen vindt men evenwel zeer zelden gouden of zelfs bronzen munten, ofschoon de Britten al spoedig, nadat zij door de Romeinen onderworpen waren, munten zijn begonnen te slaan ². Over 't geheel schijnen zij, die de grafheuvels en cromlechs hebben opgericht, spaarzaam te zijn geweest met

¹ Het lijk werd in 1833 gevonden in een tumulus bij Mold in Flintshire benevens urnen en gebrande beenderen. Zie daarover WRIGHT, l. 1. pag. 79.

² De oudste door de Britten geslagene munten schijnen te zijn van een stamhoofd, op die munten genaamd TASCIOVANUS, van zijn zoon CUNOBELINUS, den CYMBELINE

de voorwerpen, die zij aan de overledenen in hunne laatste rustplaats medegaven.

Engeland verlatende, begeven wij ons naar het Pyreneesche schiereiland, waar almede steenen gedenkteekenen worden gevonden, overeenkomende met de Bretonsche dolmen, de Britsche cromlechs en de Drentsche hunebedden. Wanneer deze ontbloot zijn, noemt men ze *Antas*; liggen zij op of gedeeltelijk in een heuvel, dan heeten zij *Mamunhas*; zijn zij er geheel in bedolven, zooals de *allées* en *grottes* van Bretagne, dan is hun naam *Furnas*. Bij Antequera vindt men een hunebed, dat eene binnenruimte heeft van 23 M. lengte, 7 M. hoogte en evenveel breedte, terwijl van de deksteen de grootste 9 M. lang, 7 M. breed en 1½ M. hoog is. — Wij zouden nu kunnen oversteken naar de noordkust van Afrika, en ook dáár zouden wij niet te vergeefs naar zulke steenhoopen zoeken, van welke eenige o. a. door den generaal FAIDHERBE beschreven zijn. Ja, wij zouden nog verder kunnen gaan en vinden de voorwerpen, die ons bezig houden, verspreid over de meest van elkander verwijderde oorden der aarde, tot in Oost-Indie en Amerika toe¹. Maar ik zoude vreezen van het geduld mijner lezers te veel te vergen, en merk alleen nog aan, dat men overal in die bouwwerken en in de ook alom te vinden grafheuvels menschelijke overblijfselen vindt met steenen en beenen wapentuigen, gereedschappen en versierselen, — soms ook bronzen, en in Amerika en daar bij uitsluiting, koperen voorwerpen.

van SHAKSPERE, en van twee anderen, waarschijnlijk gelijktijdig levenden, van wier namen men alleen weet, dat zij met de syllaben VERIC, VIRIC of BERIC en TINC begonnen.

¹ Zie over Amerika het opstel van Mr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN: *de voorhistorische mensch in Amerika*, in het *Album der Natuur* voor 1870, bladz. 225—255 en bladz. 289—308, bepaaldelijk bladz. 253.
